

МЕТОДОЛОГІЯ КОГНІТИВНОГО АНАЛІЗУ СТИЛЮ У ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Статтю присвячено огляду теорії когнітивної лінгвістики, які вплинули на формування методології когнітивного стилістичного аналізу художнього тексту. Визначаються основні параметри художньої концептуалізації дійсності. Окремо окреслюється значення цієї методології та її застосування у перекладознавчих студіях.

Ключові слова: концептуальна метафора, когнітивна граматики, теорія концептуальної інтеграції, стиль художнього тексту, переклад.

Когнітивний напрям у стилістиці є останньою фазою її розвитку від формалізму та структуралізму через прагматику, із залученням до її методологічної бази соціальних, історичних та когнітивних понять. **Актуальність** статті зумовлена розробкою нової методології когнітивного аналізу стилю у художньому перекладі.

Мета статті полягає у дослідженні формування основних когнітивних категорій стилістичного аналізу у художньому перекладі. Мета реалізується у таких **завданнях**: 1) дослідити фундаментальні поняття теорії концептуальної метафори, когнітивної граматики, теорії концептуальної інтеграції та когнітивної поезики; 2) визначити поняття “стиль художнього твору”; 3) визначити когнітивні категорії стилістичного аналізу художнього тексту; 4) проаналізувати застосування когнітивних категорій стилістичного аналізу художнього тексту у перекладознавчих студіях. **Предметом** аналізу є концептуальний апарат когнітивної лінгвістики та його вплив на формування методології когнітивного аналізу стилю у художньому перекладі.

Дослідники у сфері когнітивного аналізу є переважно нащадками традицій функціонального стилістичного аналізу художніх текстів: П.Вердонк, Е.Семіно, Дж.Кулпепер, П.Сімсон, П.Стоквелл, О.О.Потебня, О.П.Воробйова, Т.В.Бовсунівська, Л.І.Белехова, Н.С.Болотнова. Інші представники когнітивного напрямку наслідують традиції психолінгвістики: Р.В.Гіббс, М.Фріман, М.Тернер, Дж.Лакофф, Р.Тсур, О.О.Леонтьєв, В.А.Пищальникова. За словами Т.В.Бовсунівської, метою когнітивних досліджень літературної творчості є “утворення когнітивної моделі художнього твору, в якій правомірно співіснують трансформативні та плинні ознаки, наявні та замовчувані конструкти всіх рівнів художнього цілого” [Бовсунівська 2010, 8].

У когнітивній лінгвістиці стиль визначається як “ситуативно зумовлений стереотипний спосіб здійснення вербальної комунікації як цілеспрямованої діяльності на підставі суспільно усвідомленого вибору мовних засобів і принципів їхнього інтеграції в мовленні [Селіванова 2006, 582]. Для аналізу дослідники звертаються до засадничих теорій концептуальної метафори, когнітивної граматики, теорії ментальних просторів та концептуальної інтеграції.

Теорія “втіленої когніції” та концептуальної метафори. Із виходом робіт Дж.Лакоффа та М.Джонсона започатковується концепція “втіленого пізнання” або “втіленого розуму” (*embodied mind*), яке стверджує обумовленість мови та мислення будовою нашого тіла. Втілене пізнання є образним; у практиці мовленнєвого спілкування воно реалізується через ідеалізовані когнітивні моделі, а саме, метафоричні структури, які можуть бути конвенційними або новоутвореними. Конвенційні засоби спілкування включають спільні, а можливо й універсальні, образи-схеми, завдяки яким ми структуруємо та розуміємо оточуючий світ. Таким чином, уявлення про світ формується за допомогою концептуальної метафори, до того ж нові знання засвоюються через вже привласнені старі концептуальні моделі. Процес категоризації цих знань полягає у створенні базових схем та їх угруповання у прототипи.

Отже, з одного боку теорія концептуальної метафори та концепція втіленого розуму пропонує нове бачення функціонування мови та мислення, а з іншого, ускладнює трактування метафори у межах стилістики. Як підсвідомий інструмент пізнання, метафора не завжди може вважатися стилістичним прийомом, який за визначенням є свідомим. Для виокремлення метафори в межах художнього стилю Г.Стейн у численних публікаціях [Steen 2008, 2011] розробляє методологію аналізу метафори у різних типах мовлення. Автор пропонує розрізнити два аспекти:

1) Концептуальний, який розглядає феномен новизни (*novelty*) і конвенціональності (*conventionality*) метафори. Нові метафори незафіксовано в тлумачних словниках і не відображено в концептуальних системах носіїв мови. Сприйняття і розуміння таких метафор відбувається під час активізації концептуальних структур домену-джерела. Конвенціональні метафори відрізняються фіксованою репрезентацією у тлумачних словниках і свідомості індивідів, що веде до їх безпосередньої активації у концептуальній системі, минаючи процес накладання концептуального домену-джерела на цільовий домен.

2) Комунікативний, який вирізняє метафору за ознакою навмисності (*deliberateness*) та ненавмисності (*non-deliberateness*). Навмисність використання метафори у комунікації пов'язана із поняттям усвідомленості й інтенції. Використання навмисних метафор передбачає певну ступінь поінформованості членів комунікації щодо конвенціонального використання метафори. Навмисна метафора – є “запрошенням” з боку адресанта адресату вийти за межі основної області дискурсу (цільового домену) і подивитися на неї з іншої області (домену-джерела). Комунікативна мета навмисної метафори полягає у зміні ставлення адресата до того, що відбувається в момент дискурсивної події і у створенні концептуальної інтеграції, тобто створення нового значення. Підкреслимо, що, згідно з класифікацією Г.Стейна, всі прямі метафори, тобто метафори, утворені шляхом порівняння, і нові метафори є навмисними, оскільки вони спонукають до свідомого звернення до домену-джерела. Щодо аналізу метафори в межах стилістики Г.Стейн зазначає, що тільки нова та навмисна метафора може вважатися стилістичним прийомом, інші є когнітивною особливістю мови та комунікації [Steen 2011].

Когнітивна граматики. Теорія концептуальної метафори підштовхнула Р.В.Ленекера до аналізу граматичних категорій з позицій утіленого розуму. Дослідник запропонував модель когнітивної граматики [Langacker 1987, 2009], яка стверджує

принцип просторової образності у семантичних та синтаксичних структурах мови. Дослідник визначає когнітивні процеси, такі як порівняння, мислення в образах, зміна типу когнітивної моделі, перспектива, які є основою концептуалізації дійсності та відповідно семантичних структур мови. Іншими словами, ці когнітивні процеси є змодельованими параметрами мови та мовленнєвого вжитку. Концептуалізація або “осмислення й упорядкування внутрішнього рефлексивного досвіду людини й уявлень про об’єкти” [Селіванова 2006, 258] залежно від суб’єкта мовлення відбувається по-різному. Отже, можна визначити такі основні ознаки мови згідно з принципами когнітивної граматики: 1) втілена природа; 2) просторовість; 3) суб’єктивність (особистісна та мовно-культурна).

Сучасні напрями когнітивної лінгвістики фокусуються на аналізі структур знання (теорія семантичних примітивів [Wierzbicka], теорія прототипів [Rosch], фреймова семантика й конструкційна граматика [Fillmore], когнітивна граматика [Langacker], а також на описі когнітивних операцій (теорія концептуальної інтеграції [Fauconnier], теорія метафори), причому домінують дослідження лексично поданих концептів і категорій [Шевченко 2012, 51].

Для когнітивного аналізу стилістичних фігур ми використовуємо моделювання у термінах *схеми* як абстрактної категорії. Слідом за Р.В.Ленекером, схему вважаємо укоріненним у свідомості (мисленні) зразком людського досвіду. І.С.Шевченко додає: “схема є генералізацією, абстрагованою від мовних форм і значень; схема ментально представляє властивості, подібні у численних випадках вживання знака” [Шевченко 2012, 52]. Когнітивна лінгвістика наголошує, що значення висловлення не дорівнює його змісту; важливо також те, як цей зміст побудований (*construed*). Виходячи з цього положення, Р.В.Ленекер виділяє когнітивні операції, які відображають певні категорії вибору типу аранжування змісту. Саме цей *вибір когнітивної конструкції відображає авторське бачення – стиль*. Р.В.Ленекер [Langacker 1993] пропонує такі параметри концептуалізації дійсності:

- Вибір домену та області концептуалізації;
- Перспектива
- профілювання (висвітлення/ затемнення);
- точка зору;
- дейксис;
- суб’єктивність/об’єктивність
- Специфікація/ схематичність (ступінь деталізації)

Теорія ментальних просторів та концептуальної інтеграції. Автори Ж.Фоконьє і М.Тернер вважають, що авторський смисл тексту формується завдяки інтегративній функції мислення, яка виводить його із аналізу смислових компонентів тексту та із урахуванням семантичних зв’язків між ними, оскільки властивості тексту породжуються в результаті інтеракції, взаємодії частин цілого.

Центральним поняттям багатопросторової теорії, або теорії “змішання”, Ж.Фоконьє і М.Тернера є поняття “концептуальної інтеграції” – когнітивної операції, що виділяється разом з категоризацією, аналогією і побудовою фреймових структур [Turner, Fauconnier 1988, 133-187]. Модель концептуальної інтеграції – це модифіка-

ція двопросторової моделі метафори, яка лягла в основу теорії концептуальної метафори Дж.Лакоффа і М.Джонсона [Lakoff, Johnson 1980]. Згідно з цією теорією, метафора та інші когнітивно близькі їй образні явища базуються на взаємодії двох концептуальних просторів: простору-джерела і простору-мети. Теорія концептуальної інтеграції Ж.Фоконьє і М.Тернера і модель концептуальної метафори Дж.Лакоффа і М.Джонсона поділяють певні ідеї, наприклад, в обох теоріях постулюється концептуальна, а не мовна природа тропейних засобів. Аналогічним чином розглядаються систематичні проєкції образно-схематичних, інференціальних і мовних структур з однієї концептуальної сфери в іншу. Головний недолік двопросторової моделі полягає в тому, що реальна структура знань про світ, що бере участь у створенні тропів, не завжди дає можливість конструювання і розшифрування їх складного значення з урахуванням лише цих двох просторів..

Основна відмінність моделі концептуальної інтеграції Ж.Фоконьє і М.Тернера, що також називається моделлю “(розумового) змішання” (*mental blending*), від теорії Дж.Лакоффа і М.Джонсона – це наявність чотирьох, а не двох ментальних просторів (*mental spaces*), що беруть участь в інтеграції. Крім двох традиційних вихідних просторів, Ж.Фоконьє і М.Тернер пропонують два додаткових простори: породжувальний простір (*generic space*), що містить фонові знання, які є загальними для просторів джерела і цілі; і змішаний простір (*blended space*), який містить елементи вихідних просторів і генерує нову власну структуру [Turner, Fauconnier 1988, 133-187]. Інтеграція ґрунтується на здатності людини до образного мислення, до встановлення зв’язку між ментальними просторами, які, на перший погляд, видаються неможливими. Такі зв’язки, на погляд дослідників бленду, мають природу схожості, взаємодії, атрибуції рис, уключеності до певного класу тощо [Селіванова 2006, 329]. Бленд утворюється не в результаті об’єднання та перетину вхідних повідомлень; бленд має своє власне життя, його значення не може бути прорахованим із суми вхідних повідомлень; бленд, після його утворення, може розвиватися за своїми власними законами [Turner, Fauconnier 1988, 133-187].

Когнітивна поетика. У когнітивній поетиці дослідження стилю ґрунтується на застосуванні методологічного апарату когнітивної лінгвістики, лінгвопоетики та когнітивної психології, які зосереджуються на вивченні інтелектуальної діяльності, процесів мислення, обробки, засвоєння та передачі інформації окремою особистістю. Когнітивна поетика пропонує гіпотези, які системно пояснюють співвідношення між поетичними ефектами й певними структурними (в широкому смислі слова) закономірностями та тенденціями, що простежуються в художніх текстах. При цьому когнітивна поетика намагається, з одного боку, встановити, яким чином загальні когнітивні механізми та стратегії опрацювання інформації регламентують формування художньої образності, творення й інтерпретацію художніх текстів, а з іншого боку, розкрити ті принципи розбіжності у застосуванні цих механізмів і стратегій, які й визначають специфіку власне художнього мислення [Воробйова 2005, 19].

У своїй основі ця галузь дослідження художньої семантики спирається на базові положення когнітивної лінгвістики, які можна згрупувати у три категорії: 1) принципова метафоричність, творчість і художність мислення людини; 2) осмислення (концептуалізація) дійсності з опорою на тілесний, сенсомоторний досвід у його переломленні

крізь культурологічний фільтр; 3) схемна, переважно образна, структурованість людського мислення на рівні свідомості й підсвідомості [Воробійова 2005, 19].

У роботах П.Стоквелла “*Cognitive Poetics*” [Stockwell 2002], П.Сімпсона “*Stylistics*” [Simpson 2004] та Л.Телми “*Toward a cognitive semantics*” [Talmy 2000] методи когнітивної лінгвістики застосовуються до аналізу художньої прози. Л.Телми вважає, що обробка лінгвальної інформації базується на когнітивних процесах порівняння, категоризації, абстрагування, схематизації, фокусування уваги та вирізнення фігури та фону [Talmy 2000]. П.Стоквелл та П.Сімпсон пропонують методологію дослідження стилю та визначають такі стилістичні категорії: 1) когнітивна схема, домен; 2) перспектива, когнітивний дейксис; 3) метафора, профілювання, іконічність, специфічність.

Початок використання когнітивного підходу у перекладознавчих студіях датується 90-ми роками ХХ ст. Когнітивна парадигма модифікує проблематику перекладознавчих досліджень: по-новому розглядається питання еквівалентності оригіналу та перекладу та перекладацьких трансформацій, а також, в душі загальних інтересів когнітології, визначаються універсалії її перекладу. Цією проблемою займаються такі вчені, як Е.Табаковська, М.Снелл-Хорнбі, Р.Белл, С.Хальверсон, В.Н.Комісаров, Т.О.Фесенко, В.І.Хайрулін. Переклад визначається як особливий вид діяльності, в якому задіяні інтуїція, раціональний розрахунок, емоційна оцінка та логічне мислення [Базилов 1998, 179]. В.М.Комісаров зазначає, що переклад – це система мисленневих операцій, що визначають розуміння та обрання мовних засобів; їх вивчення потребує звернення до методів психолінгвістики та когнітивної лінгвістики [Комісаров 1994, 7-8]. З позиції когнітивної лінгвістики, перекладачу відводиться роль не “вербального перекодувальника”, а інтерпретатора змістового коду концептів, закладених в оригіналі. Менталітет кожної лінгвокультурної спільноти обумовлений значною мірою його концептосферою, оскільки в системі образів, еталонів та стереотипів, характерних для даного соціуму, репрезентовані світобачення та світорозуміння його членів. Різниця вербальних значень та їхнє співставлення з ситуаціями реалізується індивідом шляхом його системи уявлень про світ, його когнітивної системи, яка формується загальними фоновими знаннями комуніканта, його соціокультурним середовищем та відповідає за планування змістової сторони думки [Фесенко 2001, 56]. Інтерпретація фрагменту дійсності в когнітивній системі – це конструювання інформації про світ або картину світу, до того ж зміст вербальних одиниць опиняється наче “вплетеним” у концептуальну систему. Саме на рівні концептуалізації Е.Табаковська [Tabakowska 1993] розглядає поняття еквівалентності перекладу.

Процесуально-когнітивний етап перекладу реалізується в такій послідовності: перекладач до заданої вербальної одиниці в мові оригіналу викликає відповідний ментальний образ – концепт, який, у свою чергу, активізується у мовленні вербальною одиницею мови перекладу. Концепти та вербальні одиниці взаємно активізують один одного, оскільки вербальні одиниці є відображенням ментальних структур. Когнітивна лінгвістика стверджує, що процес перекладу йде від слова, його лексичного значення до фрейму та ситуації, що стоїть за ним, а потім втілюється у мовних знаках мови перекладу [Фесенко 2001, 134].

Когнітивною теорією вводиться поняття суб'єктивного смислу, концепту – інформаційною структурою свідомості, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого [Селіванова 2006, 256]. В межах когнітивного підходу С.Хальверсон пропонує класифікацію перекладацьких трансформацій спираючись на когнітивну граматику Р.В.Ленекера, яка вводить такі поняття, як концептуальний зміст та структура його представлення. Дослідниця аналізує перекладацькі трансформації з огляду на класифікацію запропоновану К.М.ван Леувен-Цварт та універсалії її перекладу [Halverson 2010, 349; van Leuven-Zwart 1989, 1990]. У межах загальної тенденції до узагальнення, визначення універсального та індивідуального, когнітивний підхід у перекладі також пропонує класифікацію перекладацьких універсалій.

Теорія концептуальної інтеграції також впливає на розвиток науки про переклад. Ж.Боасе-Байер визначає декілька причин, через які переклад може розглядатися як процес концептуальної інтеграції. По-перше, переклад є формою письма, яке, слід за Ж.Фоконьє і М.Тернером, є блендом, який складається з книги (аркушу) як фізичного об'єкту та змісту, зафіксованому на ньому. По-друге, переклад включає також вихідні простори, які представляють художній світ тексту та стиль, що передає когнітивний стан автора або оповідача, його ставлення або уявлення про навколишній світ [Boase-Beier 2006, 2011, 71-72]. У процесі перекладацької рефлексії над текстовим фрагментом, що представляє певний авторське смисл, нові компоненти авторського смислу вбудовуються у концептуальну систему читача. Під час осмислення зв'язків між компонентами авторського смислу усвідомлюється домінантний смисл, і концептуальна система реципієнта знову досягає стану відносної стабільності, усуваючи нестабільність, привнесену емоційно-сміслову домінантою автора [Роговская 2004, 55].

Отже, у межах когнітивної лінгвістики формується новий підхід до аналізу мовних явищ. Концептуальний апарат цієї науки дозволяє розробити нову методологію когнітивного аналізу стилю, основними характеристиками якого є 1) утілена когніція, 2) просторовість та схемність мислення, 3) суб'єктивність та 4) вибір лінгвальних засобів для вираження ментальних утворень. Аналіз відтворення стилю художнього тексту у перекладі здійснюється на основі основних когнітивних категорій, запропонованих когнітивною граматику, та дозволяє дослідити вибір лінгвальних засобів для передачі авторського бачення в оригіналі та у перекладі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базылев В.Н. Хаотические когнитивные процессы или можно ли говорить о переводе, ориентированном на теорию речевой деятельности? / В.Н.Базылев // Когнитивное моделирование переговорного процесса: Зб. наук. пр. – М.: Янус К, 1998. – С. 179-182.
2. Бовсунівська Т.В. Когнітивна жанрологія. Монографія / Бовсунівська Т.В. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2010.
3. Воробйова О.П. Когнітивна поетика в потєбнянській ретроспективі / Воробйова О.П. // Мовознавство. №6. – К.: 2005. – С.18-25.
4. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. Учебное пособие. / В.Н.Комиссаров – М.: “ЭТС”, 2002.

5. Роговская Е.Е. Эмоциональная доминанта как структурообразующий компонент текста перевода: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. / Е.Е. Роговская. – Барнаул, 2004 – 165 с.
6. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006.
7. Фесенко Т.А. Концептуальные основы перевода. / Т.А.Фесенко – Тамбов: ТГУ, 2001. – 120 с.
8. Шевченко І.С. Онтологічні схеми простого речення в давньоанглійській мові / І.С.Шевченко // *Studia Philologica. Філологічні студії*. Вип.1. – К.: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2012. [Електронний ресурс]/ Режим доступа: <http://studiap.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/14#.U0Ay1fmanq>
9. Boase-Beier J. A critical Introduction to Translation Studies / J.Boase-Beier – London: Continuum International Publishing Group, 2011.
10. Fauconnier, G., Turner, M. Conceptual Integration Networks / G.Fauconnier, M.Turner // Original version published in *Cognitive Science*, 1995, 22(2): 133-187. <http://ssrn.com/author=1058129>.
11. Halverson S.L. Cognitive Translation Studies. Developments in theory and method. / L.S. Halverson // Shreve M.G., Angelone E. *Translation and Cognition*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2010. – P. 349 – 366.
12. Langacker R.W. Universals of Construal / R.W.Langacker // Proceedings of the Nineteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society: General Session and Parasession on Semantic Typology and Semantic Universals, 1993. – pp.447-463.
13. Langacker W.R. Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical Prerequisites, Volumen 1. Volumen 2. / R.W.Langacker – Stanford University Press, 1987.
14. Simpson P. Stylistics: A Resource Book for Students. / P.Simpson – London, New York: Routledge, 2004.
15. Steen G.J. Deliberate metaphor affords conscious metaphorical thought / G.J.Steen. – 2011. [Електронний ресурс]/ Режим доступа:http://vu-nl.academia.edu/Deliberate_metaphor_affords_conscious_metaphorical_thought.
16. Steen G.J. When is metaphor deliberate? / G.J.Steen. – 2008. [Електронний] / Режим доступа:http://vu-nl.academia.edu/GerardSteen/Papers/272296/When_is_metaphor_deliberate.
17. Stockwell, P. Cognitive Poetics: An introduction / P.Stockwell. – London, New York: Routledge, 2002.
18. Tabakowska E. Cognitive Linguistics and Poetics of Translation. / E.Tabakowska. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1993.
19. Talmy L. Towards a Cognitive Semantics. / L.Talmy – Cambridge, MA: MIT Press, 2000.
20. van Leuven-Zwart, K. Translation and Original: Similarities and Dissimilarities II / K.van Leuven-Zwart // *Target* 2(1), 1990. – pp.69-95.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2014 р.

Орлова И.С., к. филол. н., доц.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, г. Киев

МЕТОДОЛОГИЯ КОГНИТИВНОГО АНАЛИЗА СТИЛЯ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ

В статье анализируются теории когнитивной лингвистики, которые повлияли на формирование методологии когнитивного стилистического анализа художественного текста. Определяются основные параметры художественной концептуализации реальности. Отдельно рассматривается значение этой методологии и ее использование в переводоведческих работах.

Ключевые слова: концептуальная метафора, когнитивная грамматика, теория концептуальной интеграции, стиль художественного текста, перевод.

Orlova I., Cand.Phil.Sci., Associate Professor
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

METHODOLOGY OF COGNITIVE ANALYSIS OF STYLE IN TRANSLATION

The article analyses the main theories of cognitive linguistics that influence the methodology of cognitive stylistic analysis of the fictional text. The patterns of the artistic world representation determine the categories of the analysis. The effective application of this methodology is illustrated on the basis of the recent translational studies.

Key words: conceptual metaphor, cognitive grammar, theory of conceptual integration, style in fiction, translation.

УДК371.3:81

Осідак В.В., к. пед. н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ МОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Статтю присвячено проблемі осмислення змісту терміна «автономія студента» та розгляду питання організації самостійної роботи студентів з опанування іноземної мови. Доведено, що в основі здатності управляти навчальною діяльністю самостійно лежить навичка самоконтролю в результаті формування якої студент опановує стратегіями автономного навчання. Формування необхідних стратегій автономного навчання передбачає урахування особливостей кожного етапу автономності, що сприяє створенню умов для розвитку умінь автономної особистості.

Ключові слова: самостійна робота, автономія студентів, етапи автономія, мета когнітивні та когнітивні стратегії.